

Є. В. ЧЕРНЕНКО

СКІФСЬКІ КУРГАНИ V ст. до н. е. ПОБЛИЗУ м. ЖДАНОВА

Скіфські поховання VI—V ст. до н. е. в степах Північного Причорномор'я нечисленні. Тому кожна нова їх знахідка має для скіфології велику цінність.

І. В. Яценко було опубліковано декілька речей V ст. до н. е., що зберігались в краєзнавчому музеї м. Жданова. Через відсутність документації щодо обставин їх знахідки, І. В. Яценко не змогла поділити їх на комплекси, зазначивши лише, що ці речі походять із двох скіфських поховань, впущених в кургани епохи бронзи¹.

Поділити ці речі по комплексах, з'ясувати обставини їх знахідки, положення речей у могилах дозволили матеріали, що зберігаються в Науковому архіві Інституту археології АН УРСР. Серед документів Всеукраїнського Археологічного Комітету знаходиться звіт про розкопки, проведені у 1927 р. науковим співробітником музею м. Жданова П. М. Піневичем². У звіті подано вдалі малюнки речей, знайдених під час розкопок. Крім матеріалів, опублікованих І. В. Яценко, є зображення кількох інших дуже цікавих знахідок. До їх числа відносяться, насамперед, досить рідкі предмети захисного озброєння — панцир, шолом, бойовий пояс та ін. П. М. Піневич розкопав 11 невеликих курганів в кількох групах на околицях м. Жданова. В курганах було виявлено близько 30 поховань. Переважна більшість їх відноситься до епохи бронзи і пізніх кочовиків. Кургани № 6 і 7, де були розкопані скіфські поховання, входили до складу великої курганної групи, яка розташована в західному напрямку від м. Жданова до с. Новоселка. Кургани дуже розорані, пошкоджені окопами часів громадянської війни і ямками грабіжників.

Перейдемо до опису курганів.

Курган № 6. Насип кургану, майже повністю зруйнований під час оранки, підіймався над полем лише на 15 см. Площа розкопу 4 × 4 м. Майже весь насип складався з материкового викиду.

Поховальна споруда являла собою велику підбійну могилу, орієнтовану по лінії захід-схід. Підбой знаходився на південь від вхідної ями заповненої чорноземом. Вустя підбою було закладене камінням, склепіння обвалилось. В північно-західній частині підбою було виявлено залишки вогнища. Серед них знайдені шкаралупа від яець і річкові черепашки. Над вогнищем, в стіні, у невеликій ніші лежали кістки тварин. У вхідній ямі знайдено уламки амфор, декілька наконечників стріл (рис. 1, 6) і бронзову ворворку (рис. 1, 7). Дно могили залягало на глибині 2 м від рівня материка.

¹ І. В. Яценко, Скифия VII—V веков до нашей эры. М., 1959, стор. 55, табл. V.

² Науковий архів ІА АН УРСР, спр. №№ 116/8, 116/9, 116/39.

В центрі поховальної камери знаходився кістяк чоловіка-воїна високого (понад 2 м) на зріст. Він лежав у витягнутому положенні головою на схід, руки трохи розведені. Його супроводив різноманітний інвентар.

Похований був одягнений у залізний пластинчатий панцир, біля голови лежали залишки бронзового шолома, поблизу правої руки ко-

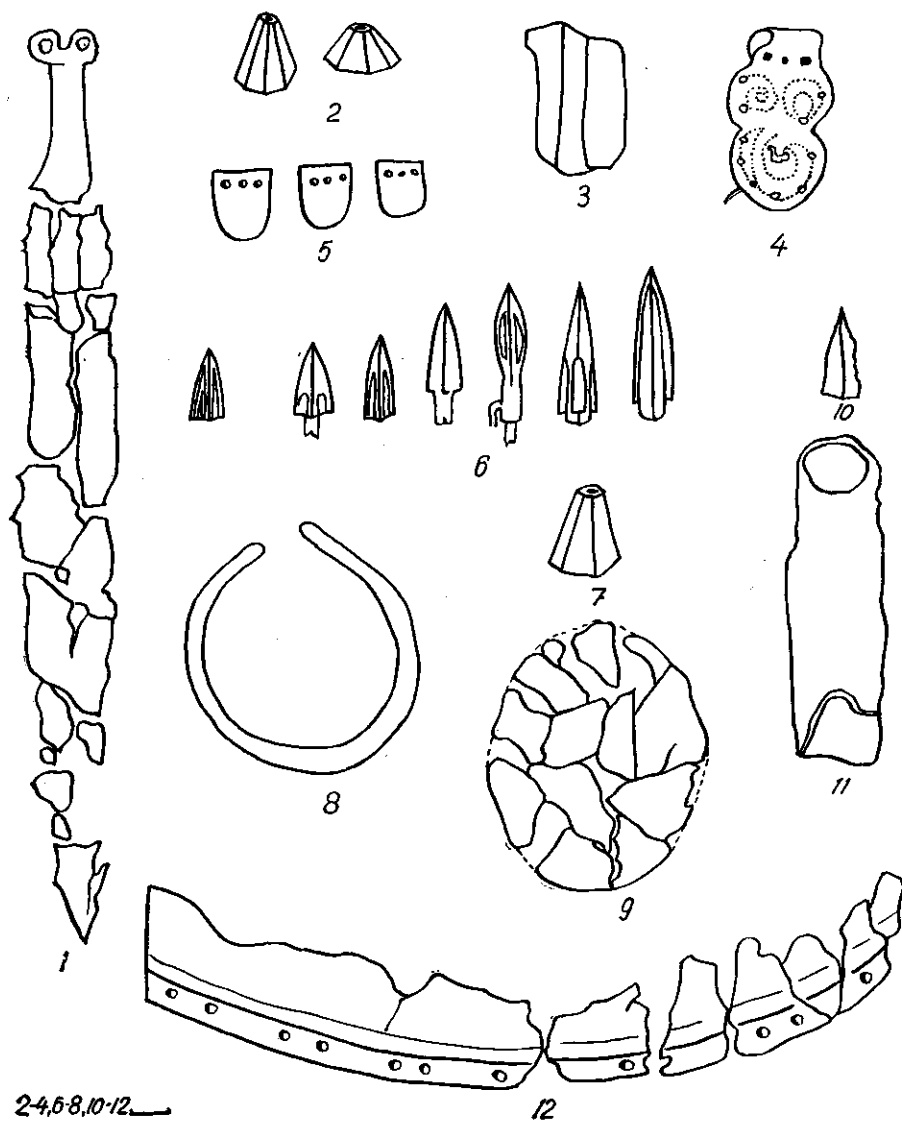

Рис. 1. Інвентар поховання з кургану № 6.

роткий меч, другий — довгий меч — під кістяком, біля ніг — наконечники двох списів та їх підтоки, бойовий пояс, золота фігурна пластина та уламки амфор. Поблизу тазових кісток, зліва декілька бронзових наконечників стріл.

На невеликому підвищенні, під північною стінкою, знаходились зруйнований, закоптілий залізний (?) казан, бронзове дзеркало та бронзовий браслет.

Нижче подаємо опис речей, знайдених у похованні.

1. Залізний панцир. У звітах відзначено, що померлий був «...суцільно вкритий залізним покровом від шиї до середини гомілок». Металевий панцирний набір знаходився і на кінцівках рук. Це дає підстави віднести його до досить численної групи панцирів з довгими рукавами, аналогічних обладунку з курганів біля Гуляй-Города, Старшої Могили, Солохи та ін.³ Можливо, панцир мав розріз на лівому боці. Саме тут були знайдені дві бронзових ворворки (рис. 1, 2), які нерідко зустрічаються разом з панцирами⁴.

Не зовсім звичайна довжина обладунку, який доходив до середини гомілок. Такі довгі панцири невідомі. Його довжину можна пояснити лише тим, що крім панцира, воїн мав набрані з пластин частини, що захищали стегна. Подібні пластини того ж призначення були знайдені в кургані № 3 біля с. Аксютинці (на Посуллі). Можливо, саме вони і були зображені на стелі із збірки Краснодарського історико-краєзнавчого музею⁵.

Як видно з малюнків звіту, пластини панцирного набору витягнуті, прямокутні у верхній, і трохи заокруглені в нижній частині. Їх розміри — $6 \times 1,5$; $4 \times 1,5$; $3 \times 1,5$; $2 \times 1,5$ см (рис. 1, 5).

2. Залішки шолома. Збереглася лише нижня частина довжиною до 17 см, шириною до 4,5 см. Вздовж нижнього краю пробиті невеликі отвори. Над ними проходить вузький рельєфний валик (рис. 1, 12).

Найближчою аналогією цьому шолому є ще неопублікований шолом із збірки Херсонського краєзнавчого музею, знайдений біля с. Кардашинки на Херсонщині. Обидва шоломи відносяться до групи шоломів античного виробництва зі зрізаною нижньою розвиненою частиною, яка захищала потилицю та щоки.

3. Мечі. Довжина короткого меча 53 см. Крім повідомлення про його масивне залізне руків'я, автор, на жаль, не дає ніяких інших відомостей.

Малюнок довгого меча подано на таблиці у звіті (рис. 1, 1). Він досить невдало зібраний з окремих уламків. Загальну довжину його тому встановити не можна. За формою наверх, його можна віднести до групи мечів з простим антенним навершником. Г. І. Мелюкова наводить шість подібних мечів. Більшість з них походить із випадкових знахідок⁶. До цієї групи можна додати також меч з антенним навершям з кургана, розкопаного Ю. М. Захаруком поблизу с. Софіївки Бориспільського району Київської області.

Положення обох мечів (короткого і довгого) в одному похованні зустрічаються рідко. Г. І. Мелюкова наводить лише дві таких могили — курган № 13 поблизу Кіріковки і Старшої Могили⁷. Поховання з кургану біля м. Жданова — єдине відоме нам поховання з двома мечами в степовій частині України. За повідомленням О. І. Тереножкіна на двох стелах V ст. до н. е., що зберігаються у Кіровоградському краєзнавчому музеї, також зображені два мечі — короткий і довгий.

Знахідка довгого меча та зображення таких мечів на стелах свідчать, що вони мали більш широке використання, ніж це вважалося раніше. Довгі мечі, призначені для кінного бою, займали певне місце в озброєнні скифської кінноти. Про це свідчить і зображення воїна на гориті із Солохи.

4. Бойовий пояс із залізних пластин шириною 1,5 см, довжиною 7—9 см (рис. 1, 3). Він відноситься до досить численної групи бо-

³ Є. В. Черненко. Панцирі скифського часу. — Археологія, т. XVIII. К., 1965, стор. 98, табл. IV, 1, 4—6.

⁴ Там же, стор. 94.

⁵ Є. В. Черненко. Скифский доспех. К., 1968, стор. 121.

⁶ А. И. Мелюкова. Вооружение скифов. — САИ, ДІ-4. М., 1965, стор. 53—54.

⁷ А. И. Мелюкова. Вказ. праця, стор. 47.

йових портупейних поясів з набором, що складався із залізних вузьких пластин, розміщених поперек шкіряної основи.

5. Наконечники списів лежали разом з підтоками. Можливо, це пояснюється тим, що списи були довгі і покласти їх в могилу можна було лише зламавши їх. Напевне, самі наконечники збереглися погано, і тому їх не подано на таблицях звіту. Підток мав форму циліндра довжиною 9 і діаметром 2,5 см (рис. 1, 11). В середині підтока збереглися залишки дерев'яного держака, розклиненого з нижньої сторони бронзовим наконечником стріли (рис. 1, 10). Декілька таких само підтоків зі стрілами всередині були знайдені під час розкопок курганів Скіфською експедицією 1964—1965 рр. очолюваною О. І. Тереножкіним в районі м. Орджонікідзе (на Нікопольщині) та в похованні № 3 Кічкаського могильника⁸, в кургані V ст. до н. е. коло с. Омельник на Кіровоградщині (розкопки Н. М. Бокій 1968 р.).

6. Золота пластинка-обкладинка з невеликої дерев'яної посудини має форму стилізованої головки хижого птаха (рис. 1, 4). Вздовж її країв пробиті невеличкі отвори. За допомогою маленьких золотих цвяхків (частина їх збереглася) вона кріпилася на посудині. Її розмір 4,8 × 2,8 см.

Нещодавно вийшла праця А. П. Манцевич, де зібрані майже всі відомі тепер золоті та срібні обкладинки дерев'яного посуду. Більшість їх походить з курганів, розкопаних на території Скіфії. Майже всі пластини прикрашені зображеннями виконаними у звіриному стилі. Найчастіше це хижий птах⁹. Інколи голівка птаха вигравірована в центрі овальної пластини (кургани № 4 біля с. Берестяги, № 2 біля с. Великі Будки, № 2 Яблунівської групи, № 1 урочища Дорт-Оба¹⁰). Нерідко сам контур пластини має вигляд цієї голівки (пластини з курганів № 1 групи Гострої Могили, кургани біля с. Пекарі та поблизу Великої Знам'янки¹¹).

Але на відміну від пластин, наведених вище, деталі голівки нашої пластини передані не гравіровкою, а рельєфними крапками. Вони, за слушною думкою А. П. Манцевич, імітують зернь¹².

7. Кругле бронзове дзеркало знайдене дуже зруйнованим. На малюнку воно наведено без зазначення масштабу. Тому розміри його встановити не можна (рис. 1, 9).

8. Бронзовий дротяний браслет з незімкнутими кінцями. Діаметр його — 6 см (рис. 1, 8).

Курган № 7. Мав висоту близько 0,6 м. Був досліджений в межах розкопу 5 × 5,5 м, де були виявлені 4 поховання — два епохи бронзи, третє часу пізніх кочовиків, четверте — скіфське.

Скіфське поховання знаходилось в ямі глибиною 1,2 м від рівня материка та розміром 2 × 0,95 м. Похований, високий на зріст, лежав у витягнутому положенні головою на схід. Біля його правого ліктя знаходився залізний меч, що заходив під кістяк. Меч повністю зруйнований. Поруч з лівим стегном була знайдена тонка залізна пластинка від сагайдака (не збереглася) і набір із 78 бронзових наконечників стріл, зотліле дерево і дві кістяні пластини (2). Біля правого плеча виявлено три бронзових наконечники стріл і дві бронзових ворворки. Біля лівої ноги лежала бронзова фігурна пластинка, що прикрашала сагайдак.

У ногах похованого лежав розбитий гостроріберний горщик, що належав ранньозрубному похованню, зруйнованому скіфською могилою.

⁸ М. Рудинський. Археологічна розвідка на Дніпрельстані, т. I. Дніпропетровськ, 1929, стор. 58.

⁹ А. П. Манцевич. Деревянные сосуды скифской эпохи. — Археологический сборник, вып. 8, М.—Л., 1966, стор. 36.

¹⁰ Там же, рис. 4, 7, 11, 16, 6, 12.

¹¹ Там же, рис. 4, 13, 14, 28.

¹² Там же, рис. 28, 36.

Опис інвентаря поховання.

1. Бронзові тригранні та трилопатеві наконечники стріл з втулкою або без неї (рис. 2, 1).

2. Зотлілі залишки дерева і кістяні пластини з насічкою на поверхні, мабуть залишки лука. На користь цього свідчить знайдена разом з ним суцільна залізна пластина, що вкривала сагайдак зі стрілками. Довжина кістяних пластин — 10,5 см, ширина — 2 см (рис. 2, 2).

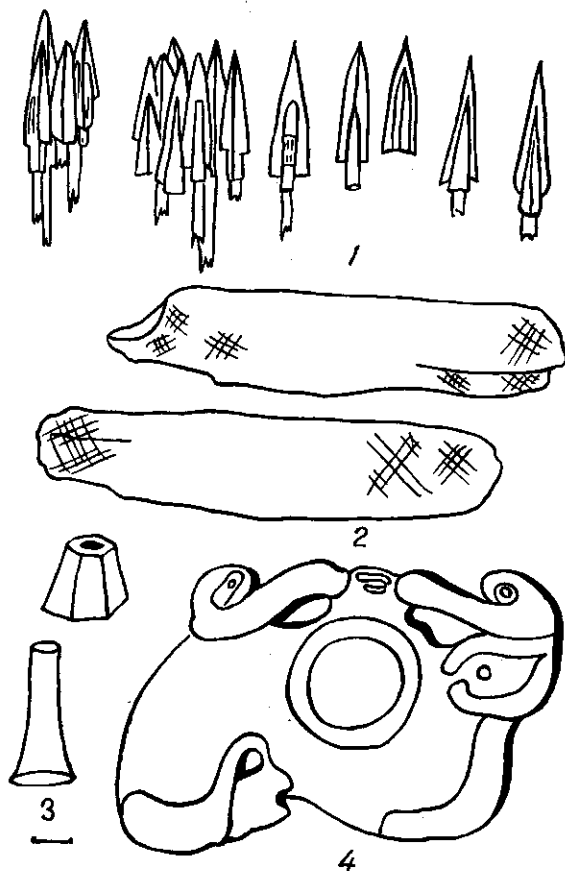

Рис. 2. Інвентар поховання з кургану № 7.

3. Бронзові ворворки. Одна у вигляді зрізаного конуса, друга — зрізаної піраміди (рис. 2, 3).

4. Масивна лита бронзова бляха у вигляді голови лося. Її розміри 10 × 7 см (рис. 2, 4).

Кургани зазнали часткового пограбування. Може цим і пояснюється присутність наконечників стріл у вхідній ямі кургану № 6 й невелика кількість наконечників, знайдених у самій могилі (лише три екземпляри). Курган № 7 був пограбований через хід, що починався за межами насипу.

Весь інвентар курганів (наконечники стріл, форма навершника меча, пластина з головою лося) дозволяє датувати їх серединою V ст. до н. е.

Тип поховальних споруд, положення похованих, увесь склад інвентаря з курганів на околиці м. Жданова майже не відрізняється від скіфських IV—III ст. до н. е. на Нікопольщині і відомих по розкопках Південно-Української експедиції 1960—1964 рр., Каховської, Південно-

Рогачицької та Краснознам'янської 1968 р. на Лівобережжі Херсонщини. Саме тому не можна погодитись з І. В. Яценко, яка виділила степи Приазов'я й степове Лівобережжя нижнього Дніпра в окремий локальний варіант скифської степової культури¹³.

Е. В. ЧЕРНЕНКО

**СКИФСКИЕ КУРГАНЫ V в. до н. э.
БЛИЗ г. ЖДАНОВА**

Резюме

В 1927 г. сотрудники краеведческого музея г. Жданова провели раскопки курганов в окрестностях города. Особый интерес представляют два кургана со скифскими погребениями. В одном из них погребение было основным, а в другом — впускным в курган эпохи бронзы. Погребальные сооружения представляли большие подбойные могилы. Погребенные лежали на спине в вытянутом положении, головой на восток.

В инвентаре курганов хорошо представлены предметы вооружения (панцирь, шлем, боевой пояс, может быть, наборные набедренники, мечи, копья, наконечники стрел колчаных наборов, остатки лука), украшения (зеркало, браслет), предметы, выполненные в зверином стиле (золотая обкладка деревянного сосуда и бронзовая пластинка в виде головы лося).

Погребения датируются V в. до н. э.

¹³ И. В. Яценко. Вказ. праця, стор. 92.